

تأثیر فضای مجازی بر خانواده و جوانان (آسیب‌ها و راهکارها)

نویسنده: فاطمه زینلی‌پور (ایران)^۱

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۲۴

دریافت: ۱۳۹۶/۰۱/۱۵

چکیده

پدیده جهانی شدن از بحث برانگیزترین مسائل جهان معاصر به شمار می‌رود. پدیده‌ای که در تصمیم‌گیری‌ها و فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی انسان‌ها نقش تعیین کننده‌ای داشته و مرزهای جغرافیایی را به حداقل ممکن کاهش می‌دهد، منافع مردم و کشورها را بیش از پیش به هم تنیده کرده و علاوه بر کالا و خدمات، افکار و دانش بشری را آسان‌تر از گذشته مبادله می‌کند. از طرف دیگر، فضای مجازی نسل جدیدی از فضای روابط اجتماعی هستند که با این‌که عمر خیلی زیادی ندارند، توانسته در زندگی مردم جا باز کند تا جایی که مردم بسیاری در سنین مختلف و از گروه‌های اجتماعی متفاوت در فضای مجازی کنار هم آمده و از فاصله‌های بسیار دور در دنیای واقعی، از این طریق با هم ارتباط برقرار می‌کنند. بر این اساس، امروزه روش‌های ارتباطی با دیگران از طریق اینترنت افزایش یافته و پست الکترونیک، پیام‌های کوتاه، چت‌روم‌ها، وب‌پایگاه‌ها و بازی‌ها به روش‌هایی برای گسترش و حفظ روابط اجتماعی تبدیل شده‌اند؛ به طوری که روزانه نزدیک به ۴۰۰ میلیون نفر در سراسر دنیا از اینترنت استفاده می‌کنند که یکی از کاربردهای اصلی آن، برقراری ارتباط اجتماعی با دیگران است. به نظر می‌رسد عیب اصلی ارتباط‌های اینترنتی آن است که ارتباط در فضای مجازی بر متن استوار است؛ لذا از نشانه‌های بصری و شنیداری در تعامل دوطرفه، بی‌بهره است. امروزه خانواده ایرانی در سبب فرهنگی خود مواجه با شبکه‌های ماهواره‌ای، فضای مجازی و رسانه‌های مدرن است که هر کدام به نوبه خود بخشی از فرآیند تأثیرگذاری در خانواده را هدف گرفته‌اند.

۱. کارشناسی گروه الهیات، دانشکده علوم قرآنی، زاهدان، ایران،

بعضی از شبکه‌های ماهواره‌ای که به طور تخصصی تمام تمرکز خود را بر مقوله خانواده نهاده است. مطابق با این تبیین، در پژوهش حاضر تلاش شده به بررسی نقش و تأثیر فضای مجازی و اینترنت بر خانواده و جوانان با ارائه راهکارهای مقتضی پرداخته شود.

واژگان کلیدی: خانواده، جوانان، فضای مجازی، آسیب‌ها، راهکارها

مقدمه

ظهور فناوری‌های نوین ارتباطی در عصر حاضر به همراه تحولاتی که در فضای مجازی به وجود آمده است، بسیاری از کارکردهای خانواده‌ها را دچار اختلال کرده است. در مباحث آسیب‌شناختی نهاد خانواده، یکی از محورهای مهم، بررسی آسیب‌های ناشی از تحولات خانواده است؛ تحولاتی که- خود- منشأ بروز دگرگونی‌هایی عمیق در نوع روابط و ارزش‌های خانوادگی است و البته بسیاری از این تحولات و دگرگونی‌ها از بیرون بر خانواده تحمیل می‌شود.

از زمانی که اینترنت وارد فضای زندگی انسان شده تا به امروز- علی‌رغم تمام محاسن و مزایای آن- یکسری دغدغه‌ها و نگرانی‌ها بر خانواده‌ها تحمیل شده؛ موضوعی که در تمام جوامع موضوعیت داشته و محدود به جامعه و یا اقلیتی خاص نمی‌شود. از طرف دیگر، به دلیل ویژگی‌های خاص فضای مجازی و نبودن این پدیده، بسیاری از والدین فرصت و امکان و یا توان کافی برای شناخت دقیق این فضا و کاربردهای آن را به دست نیاورده‌اند که عدم آشنایی مناسب آن‌ها با این فضا و در مقابل استفاده روزمره نوجوانان و جوانان و حتی کودکان از این فضا باعث شده فضایی محرمانه و خصوصی در داخل خانه برای فرزندان ایجاد شود و آن‌ها بدون دغدغه و بدون احساس وجود ناظر بیرونی به سایت‌های مختلف در این فضا دسترسی یافته و- بعضاً- به دلیل ویژگی‌های سنی و شخصیتی و کنجکاوی‌های خود، متأثر از فضاهای ناسالم موجود در اینترنت گردند.

پیشینه پژوهش

در این قسمت به بررسی پژوهش‌های مرتبط با این تحقیق پرداخته می‌شود:

- عاملی و حسنی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «دوفضایی شدن آسیب‌ها و ناهنجاری‌های فضای مجازی»، مفهوم‌سازی را عمده‌ترین آسیب فضای مجازی معرفی می‌کنند؛ هم‌چنین با مطالعه تطبیق سیاست‌گذاری‌ها در برخی کشورها، راهبردهای اتخاذ شده دسته‌بندی شده است. نتایج این تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که سیاست‌ها و برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی کشورها را می‌توان به سیاست‌های ایجابی - فرهنگی و اجتماعی، برنامه‌ها و سیاست‌هایی معطوف به تولید محتوا، مدیریت محتوا، برنامه‌های دیجیتال‌سازی اطلاعات آنالوگ و دسترس پذیر ساختن اطلاعات و محتوا در شبکه اینترنت - و سیاست‌های سلبی - سیاست‌ها و برنامه‌های حذف و کنترل و نظارت - تقسیم کرد.
- کشتی آرای و اکبریان (۱۳۹۰) در پژوهش خود «عصر جدید و چالش پیش‌رو» با معرفی عصر جدید به عنوان عصر پُرشتاب ارتباطات، ورود بسیار ساده و سریع، حداقل محدودیت برای دسترسی، برقراری ارتباط با سراسر دنیا به اشکال مختلف و عدم وجود محدودیت زمانی و مکانی، دسترسی به پایگاه‌های اطلاعاتی مختلف و شرکت در فعالیت‌های اقتصادی، علمی، فرهنگی، هنری و مذهبی را از ویژگی‌های بی‌بدیل آن بر شمرده‌اند.
- یاسمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که فضای مجازی می‌تواند امنیت اجتماعی را مورد تهدید قرار دهد؛ زیرا اینترنت با وجود این که می‌تواند به عنوان ابزاری قدرتمند در عرصه اطلاع‌رسانی به کار گرفته شود - تا آن‌جا که گاهی از آن به عنوان انفجار اطلاعات

نام برده می‌شود- اما این فناوری مدرن با تمام فوایدی که دارد، تهدیدها و خطرهایی نیز داشته است؛ به طوری که امروزه، بخش عمده‌ای از جرایم مربوط به حوزه کامپیوتر، اینترنت و فضای مجازی است که امنیت اجتماعی را هدف قرار داده است.

- ابری (۱۳۸۷) در پژوهش «فضای مجازی عرصه خلاقیت» معتقد است فناوری دیجیتال و جامعه شبکه‌ای، افراد را به سوی نوعی زندگی سوق داده است که در آن می‌توانند با اتخاذ نقشی فعال و خلاق و به صورت فردی یا جمعی در ساختن چیزی جدید سهیم باشند، در فرایند هم‌آفرینی شرکت کنند و به خودیابی خویشتن کمک کنند. کیفیت آزادی‌بخشی اینترنت، کاربران اینترنتی را دعوت می‌کند به تفکر، تجربه، بازی، فعالیت‌های گروهی و ارتباطی بپردازند. مطابق با یافته‌های پژوهش، اینترنت همواره محیطی را خلق کرده که همگان می‌توانند با تکیه بر توانایی‌ها و استعدادها خود دست به ابداع و خلاقیت بزنند. از میان رفتن محدودیت مکان و زمان، نبود کنترل و انتقاد، ناشناس ماندن، امکان خیال‌پردازی و تنوع گوناگون محیط‌های اینترنتی فرصت مناسبی برا بروز خلاقیت فراهم می‌کند.

آسیب‌شناسی فضای مجازی و خانواده

با توجه به اهمیت فضای مجازی در توسعه جوامع، در ایران نیز طی سال‌های اخیر به فناوری اطلاعات و ارتباطات توجه زیادی شده است؛ در عین حال آسیب‌های جدی نیز وجود دارد که لازم است به ریشه‌یابی آن پرداخت.

کشور ایران از نظر بهره‌مندی از اینترنت در بین ۱۸۷ کشور جهان رتبه ۸۷ را دارد که بر اساس طبقه‌بندی اتحادیه جهانی مخابرات جزو کشورهای متوسط به شمار می‌رود.

از طرف دیگر، ۳۵ درصد استفاده کنندگان اینترنت را قشر جوان تشکیل می‌دهند و میانگین صرف شده برای اینترنت ۵۲ دقیقه در هفته است؛ (صادقیان، ۱۳۸۴) همچنین شبکه‌های دوست‌یابی- در کشور- به سرعت در میان جوانان ایرانی محبوب شده و ایرانی‌ها رتبه سوم را در این شبکه‌ها کسب کرده‌اند. (ستارزاده، ۱۳۸۶) به طور کلی، فرهنگ رسانه‌ای اینترنت، فضای ذهنی جوانان را اشغال کرده و از آن مهم‌تر، نمایان‌گر نقش خانواده در کنار این ابررسانه است که والدین روی فرزندان خود تا چه حد کنترل تربیتی و نظارت اخلاقی دارند.

بروز آسیب‌های نوظهور می‌تواند زمینه‌ساز نوع جدیدی از آسیب‌های اجتماعی و روانی باشد؛ به همین دلیل، برنامه‌ریزی برای شناسایی، پیشگیری و کاهش این آسیب‌های ضروری است.

آسیب‌های نوظهور نیز آسیب‌های مرتبط با فناوری‌های جدید است که آسیب‌های ناشی از استفاده از ماهواره، بازی‌های رایانه‌ای، تلفن همراه و اینترنت می‌تواند در این مجموعه قرار گیرد.

تأثیر فضای مجازی در نارضایتی‌های خانوادگی

یکی از بزرگترین مسائل اجتماعی که جوامع امروزی به آن مبتلا هستند، ضعف بنیاد خانواده است؛ از آنجایی که مشکلات خانواده‌ها به صورت ناهنجاری‌های اجتماعی بروز می‌کند، خانواده و سلامت آن از اهمیت بالایی برخوردار است.

هم‌چنین، آماده کردن فرزندان برای پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی یکی از وظایف مهم خانواده‌ها به شمار می‌رود؛ لذا جوانان باید بتوانند برای زندگی‌های مشترک آماده شده و سعی نمایند روابط خود را با پیرامون- در حد متعارف و قابل قبول- تنظیم نمایند.

صرف‌نظر از آمار و ارقام بالایی که در مسائلی مانند بالا رفتن سن ازدواج، طلاق، فرار از منزل، فحشا و سایر مسائل خانوادگی وجود دارد، سرد شدن

ارتباطات عاطفی و نارضایتی‌ها از زندگی خانوادگی نیز قابل تأمل است که باعث ناکامی و شکست‌های بزرگی در زندگی جوانان شده است.

این مسائل نشان از مشکلات عمیقی در سطح خانواده دارد که باید ریشه‌یابی و درمان شوند. یکی از زمینه‌های اصلی در بروز مشکلات خانوادگی و نارضایتی از زندگی مشترک، فضای مجازی است که تحت تأثیر تولیدات رسانه‌ای به وجود آمده و باعث آن گردیده تا سطح توقع و ارضا از زندگی‌های مشترک را به خصوص در میان نسل جوان بالا ببرد.

تحت تأثیر این فضا، آن‌چه جوان باید از زندگی مشترک انتظار داشته باشد، تحریف می‌شود؛ از طرف دیگر، لذت و صمیمیتی که از برنامه‌ها و محتویات رسانه‌ها مانند فیلم و سریال در اذهان جوانان نقش می‌بندد تا حد زیادی در زندگی طبیعی قابل دستیابی نخواهد بود که این مسئله می‌تواند تبعات زیانباری برای آینده جوانان به همراه داشته باشد.

در ادامه به برخی از این تبعات اشاره می‌شود:

۱. اعتیاد به اینترنت

یکی از آسیب‌های اینترنت، اعتیاد به آن است؛ به طوری که از میان ۴۷ میلیون استفاده‌کننده از آن در آمریکا، ۲ تا ۵ میلیون نفر دچار اعتیاد اینترنتی شده و با معضلات زیادی گریبانگیر هستند. (اکبری و مینا اکبری، ۱۳۹۰: ۱۵۸)

نتیجه تحقیقات انجام شده در داخل کشور نشان می‌دهد که بیشترین استفاده‌کنندگان از اینترنت، جوانان هستند و ۳۵ درصد از آن‌ها به خاطر حضور در چت‌روم، ۲۸ درصد برای بازی‌های اینترنتی، ۳۰ درصد به منظور چک کردن پست الکترونیکی و ۲۵ درصد نیز به دلیل جستجو، در شبکه جهانی هستند.

اعتیاد به اینترنت می‌تواند مشکلات تحصیلی و خانوادگی برای مخاطبان به وجود آورد. اگر استفاده‌کنندگان از اینترنت نتوانند به مدت یک ماه دوری از اینترنت را

تحمل کنند، در معرض خطر اعتیاد به آن قرار دارند که این پدیده در میان جوانان مشاهده می‌شود؛ به طوری که برخی از آن‌ها شب‌ها را تا صبح با اینترنت می‌گذرانند و تمام صبح را خواب هستند که این مسئله آغازگر آسیب‌های متعدد دیگر نیز می‌شود. از جمله این آسیب‌ها می‌توان به آسیب‌های خانوادگی، ارتباطی، عاطفی، روانی، جسمی و اقتصادی اشاره کرد.

۲. بحران هویت و اختلال در شکل‌گیری شخصیت

عناصر سه‌گانه هویت- شخص، فرهنگ و جامعه- هر یک در تکوین شخصیت فرد نقش مهمی را ایفا می‌کنند. هویت شخصی، ویژگی بی‌همتای فرد را تشکیل می‌دهد، هویت اجتماعی در پیوند با گروه‌ها و اجتماعات مختلف قرار گرفته و شکل‌گیری آن متأثر از ایشان است و هویت فرهنگی نیز برگرفته از باورهایی است که در عمق وجود فرد به واسطه تعامل او با محیط پیرامون و آموزه‌های آن- از بدو تولد تا کهنسالی- جای گرفته است.

از آن‌جا که فضای مجازی، صحنه‌ای فرهنگی و اجتماعی است که- فرد- خود را در موقعیت‌های متنوع، نقش‌ها و سبک‌های زندگی قرار می‌دهد، زمینه‌ای برای آسیب‌پذیری شخصیت کاربر است که موجب چندشخصیتی شدن کاربر خواهد شد. در فضای مجازی بیش از آن‌که هویت ظاهری فرد طرح گردد، درون‌مایه‌های افراد بروز می‌کند، هر کس در صدد بیان اندیشه‌ها و علاقه‌مندی‌های خویش است، مطرح نشدن هویت شخصی و مشخصات فردی در اینترنت موجب تقویت شخصیت‌های چندگانه و رشد و استحکام آن می‌گردد، جوانان در این محیط از آسیب‌پذیری بیشتری برخوردارند و به ویژه در دورانی که هویت آنان شکل می‌گیرد، این خطر پُررنگ‌تر می‌شود.

با امکانات و گزینه‌های فراوانی که رسانه‌های عمومی از جمله اینترنت در اختیار جوانان می‌گذارند، آنان با محرک‌های جدید و انواع مختلف رفتار آشنا می‌شوند؛ چنین فضایی هویت نامشخص و پیوسته متحولی را می‌آفریند، یعنی اینترنت یک صحنه اجتماعی است که فرد را در موقعیت‌های متنوع نقش‌ها و سبک‌های زندگی قرار می‌دهد و از آن تأثیر می‌پذیرد. (اکبری و مینا اکبری، ۱۳۹۰: ۱۶۲)

از نظر صاحب‌نظران جامعه‌شناسی، شکل‌گیری هویت افراد تحت تأثیر منابع گوناگونی است؛ عمده‌ترین این منابع عبارتند از: خانواده، رسانه‌های گروهی، مدرسه و گروه همسالان. از این میان، رسانه‌های گروهی با توجه به گستره نفوذ و فراگیری آن اهمیت ویژه‌ای یافته‌اند؛ همچنین گسترش تلویزیون‌های ماهواره‌ای موجب شده شکل‌گیری نظام شخصی و هویت افراد تحت تأثیر عوامل متعدد و گاه متعارض قرار گیرد. (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۶)

۳. تعارض ارزش‌ها

تغییرات تکنولوژیکی، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار داده است که یکی از این چالش‌ها، برخورد با این پدیده است؛ چون ورود اینترنت همراه با ارزش‌های غربی، چالش‌های جدیدی را در کشورهای دیگر به وجود آورده است. از آن‌جا که برخی از عناصر موجود در این پدیده مغایر با فرهنگ خودی- ارزش‌های اسلامی و ایرانی- است، پس اینترنت می‌تواند آسیب‌های زیادی به همراه داشته باشد.

به عنوان مثال؛ ورود اینترنت در حوزه خانواده موجب تغییر نظام ارزشی در خانواده‌ها می‌شود. در یک مطالعه تجربی نشان داده شد که استفاده جوانان از اینترنت موجب کاهش ارزش‌های خانواده شده است. (زنجان‌زاده و محمدجواد، ۱۳۸۴)

۴. گسترش ارتباطات نامتعارف میان جوانان

اینترنت به دلیل تسهیل ایجاد روابط دوستانه و عاشقانه، در زمینه‌های غیر اخلاقی مورد توجه قرار گرفته تا جایی که اینترنت موجب سهولت خیانت در روابط زناشویی و ایجاد روابط نامشروع می‌شود.

۵. شکاف نسل‌ها

اینترنت شکاف میان نسل‌ها را بیشتر کرده است و اکنون شکاف میان نسل دوم و سوم علاقمند به اینترنت نیز آشکار شده؛ به گونه‌ای که هیچ یک زبان دیگری را نمی‌فهمند. امروزه با ورود وسایل و تکنولوژی‌های جدید به عرصه خانواده‌ها شاهد این هستیم که والدین و فرزندان ساعت‌های متمادی در کنار یکدیگر می‌نشینند، بدون آنکه حرفی برای گفتن داشته باشند. ما دیگر کمتر نشانه‌هایی از آن نوع خانواده‌هایی را داریم که والدین و فرزندان دور هم نشسته و درباره موضوعات مختلف خانوادگی و کاری با هم گفتگو کرده و نظرات همدیگر را راجع به موضوعات مختلف جویا شوند. در شرایط فعلی روابط موجود میان والدین و فرزندان به سردی گراییده و دو نسل به دلیل داشتن تفاوت‌های اجتماعی و تجربه‌های زیستی مختلف، زندگی را از دیدگاه خود نگریسته و مطابق با بینش خود آن را تفسیر می‌کنند.

نسل دیروز- والدین- احساس دانایی و با تجربگی می‌کند و نسل امروز- فرزندان- که خواهان تطابق با پیشرفت‌های روز است، در برابر آن‌ها واکنش نشان می‌دهد و چون از پس منطق و نصیحت‌های ریشه‌دار و سرشار از تجربه آن‌ها بر نمی‌آید، به لجبازی روی می‌آورد. (رحیمی، ۱۳۹۰: ۱۹)

امروزه سرعت تکنولوژی شکاف بین نسل فرزندان و والدین را بسط داده است. بر اساس اظهارات معاون سازمان بهزیستی، میزان گفتگو در میان اعضای خانواده در کشور تنها حدود ۳۰ دقیقه است که این می‌تواند آسیب‌زا باشد. فرزندان در

مقایسه با والدین با وجود این که در یک فضای فرهنگی زندگی می کنند، اطلاعات و گرایش ها و رفتارهای متفاوتی دارند؛ البته عوامل متعددی بر این پدیده تأثیرگذارند و این شکاف را بیشتر می کنند، از جمله: سرعت تحولات و بسط ارتباطات با جهان توسعه یافته، توجه بیشتر جوانان به برنامه های جهانی شدن فرهنگ، رسانه ها، گسترش روزافزون انجمن ها و کانون هایی غیر از کانون خانواده برای پیوستن و تعلق یافتن جوانان به آن ها و غیره از آن جمله است. (همان: ۱۹)

۶. سوء استفاده جنسی

در سال ۱۹۹۹ میلادی گردهمایی جهانی با عنوان «کارشناسی برای حمایت کودکان در برابر سوء استفاده جنسی از طریق اینترنت» برگزار گردید که منجر به صدور قطعنامه ای شد که در آن آمده است هر چه اینترنت بیشتر توسعه پیدا کند، کودکان بیشتر در معرض محتویات خطرناک آن قرار خواهند گرفت. بر این اساس، فعالیت های محرمانه مربوط به فحش های کودکان و پورنوگرافی که از طریق اینترنت مورد استفاده واقع می شود، اکنون از مسائل حاد به شمار می رود. (اکبری و مینا اکبری، ۱۳۹۰: ۱۶۳)

۷. انزوای اجتماعی

امروزه اینترنت در زندگی اجتماعی، جای دوستان و نزدیکان را گرفته و جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است. افرادی که ساعت ها وقت خود را در سایت های اینترنتی می گذرانند بسیاری از ارزش های اجتماعی را زیر پا می نهند؛ چرا که فعالیت های اجتماعی خود را کنار گذاشته و به فعالیت های فردی روی می آورد. نتایج پژوهش شاندرز نشان داد که استفاده زیاد از اینترنت با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است؛ در نقطه مقابل، کاربرانی که از اینترنت کمتر استفاده می کنند، به طور قابل ملاحظه ای با والدین و دوستانشان ارتباط بیشتری دارند. (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۶)

بررسی محققان نشان می‌دهد- شاید- هیچ‌گاه کاربران اینترنت از افسردگی و انزوای اجتماعی خود آگاه نباشند و در صورت آگاهی آن را تأیید نکنند؛ اما ماهیت کار با اینترنت چنان است که فرد را در خود غرق می‌کند. پژوهش‌های انجام شده حاکی از آن است که دنیای اجتماعی در آینده دنیای منزوی باشد؛ چرا که اینترنت با توجه به رشدی که دارد و جذابیت‌های کاذبی که برای نوجوانان ایجاد می‌کند، آن‌ها را به خود معتاد ساخته و جانشین والدین می‌شود.

راهکارهای مواجهه با آسیب‌های فضای مجازی

به منظور پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی در فضای مجازی راهکارهایی طرح شده که در صورت اجرای به موقع و مناسب می‌توانند ثمربخش واقع شوند؛ در ادامه به برخی از این راهکارها اشاره می‌شود:

- اطلاع‌رسانی و آموزش نحوه استفاده صحیح از این فناوری؛
- استفاده از ظرفیت‌هایی هم‌چون رسانه‌های دیداری و شنیداری، روزنامه‌ها، مجلات و نشریات برای نهادینه شدن فرهنگ مجازی؛
- برگزاری جلسات آموزشی از سوی مصادر امور فرهنگی در شهرستان‌ها به منظور آشنا نمودن و اطلاع‌رسانی به والدین در مورد فناوری‌های جدید به ویژه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی؛
- برگزاری کلاس‌های آموزشی در مدارس جهت آگاهی دادن به نوجوانان و جوانان در مورد مزایا و معایب فناوری‌های جدید و نحوه استفاده صحیح از آن‌ها؛
- تشویق به شرکت در فعالیت‌های اجتماعی و تقویت این‌گونه رفتارها توسط والدین؛

- وضع قوانین سختگیرانه‌تر جهت برخورد با مجرمان جرایم اینترنتی و اجرایی نمودن این قوانین؛
- آگاهی و هوشیاری بیشتر پلیس مجازی در مورد انواع جدید جرائم رایانه‌ای و اقدام در جهت ناکارآمد کردن دسیسه‌های دشمنان در این زمینه؛
- پخش آگهی‌های آموزنده از سوی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در صدا و سیما در جهت افزایش آگاهی خانواده‌ها در خصوص خطرات ناشی از اینترنت؛
- گذراندن اوقات بیشتری با فرزندان در فضای بیرون از خانه به طوری که فرزندان از نظر عاطفی، احساس خلأ نکنند و جهت جبران این کمبود به فضای مجازی پناه نبرند؛
- پخش برنامه‌های کوتاه آموزشی درباره مزایا و معایب اینترنت از زبان ورزشکاران و هنرمندان محبوبی که جوانان آن‌ها را الگوی خود قرار می‌دهند؛
- طراحی بازی‌های رایانه‌ای به گونه‌ای که در آن‌ها انواع خطرات موجود در فضای مجازی و راهکارهایی جهت آشنایی و مقابله با آن‌ها تعبیه شده است؛
- طراحی و تدوین بخشی در کتاب‌های درسی در ارتباط با آشنایی دانش آموزان با فناوری‌های جدید، اینترنت و خطرات بالقوه آن‌ها؛
- ساخت و پخش فیلم‌ها و سریال‌هایی با موضوع اینترنت و مزایا و معایب آن؛
- استفاده از آموزه‌های دینی از جمله امر به معروف و نهی از منکر به عنوان نوعی کنترل اجتماعی توسط هر شخص؛
- هنجارسازی‌های مثبت و ترویج فرهنگ استفاده از اینترنت و فضای مجازی.

فهرست منابع

۱. ابری، انسیه. (۱۳۸۷). فضای مجازی عرصه ظهور خلاقیت. اولین کنفرانس ملی خلاقیت‌شناسی، TRIZ و مهندسی و مدیریت نوآوری ایران. تهران: پژوهشکده علوم خلاقیت‌شناسی، نوآوری و TRIZ.
۲. اکبری، ابوالقاسم. و مینا اکبری (۱۳۹۰). آسیب‌شناسی اجتماعی. تهران: انتشارات رشد و توسعه.
۳. رحیمی، محمد. (۱۳۹۰). عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف نسلی (مطالعه موردی: شهر خلخال). پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی. دانشگاه آزاد اسلامی: واحد تهران مرکز.
۴. زنجانی‌زاده اعزازی، هما. و علی محمدجواد (۱۳۸۴). بررسی تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده در بین دانش آموزان دبیرستانی ناحیه ۳ مشهد (در سال ۸۲-۸۳). مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران. دوره ۶. شماره ۲: ۱۴۶-۱۲۱.
۵. ستارزاده، داوود (۱۳۸۶). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر اعتیاد به اینترنت و پیامدهای آن (مطالعه موردی: شهر ساری). علوم اجتماعی. دوره ۳. شماره ۳ (پیاپی ۱۴): ۱۴۲-۱۲۰.
۶. صادقیان، غفت (۱۳۸۴). تأثیر اینترنت بر کودکان و نوجوانان. مجله الکترونیکی پژوهشگاه مرکز اطلاعات و مدارك علمی ایران (نما). دوره ۴. شماره ۴.
۷. صبوری خسروشاهی، حبیب (۱۳۸۶). بررسی آسیب‌های اجتماعی اینترنت. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۸. عاملی، سید سعیدرضا. و حسین حسینی (۱۳۹۱). دو فضایی شدن آسیب‌ها و ناهنجاری‌های فضای مجازی: مطالعه تطبیقی سیاستگذاری‌های بین‌المللی. تحقیقات فرهنگی. دوره پنجم. شماره ۱۷: ۳۰-۱.

۹. کشتی آرای، نرگس. و اکرم اکبریان (۱۳۹۰). **عصر مجازی و چالش‌های پیش‌رو**. اولین کنفرانس بین‌المللی شهروند مسئول. دانشگاه آزاد اسلامی: واحد خوراسگان.
۱۰. یاسمی‌نژاد، عرفان. آزادی، اکرم. و محمدرضا امویی (۱۳۹۰). **فضای مجازی، امنیت اجتماعی، راهبردها و استراتژی‌ها**. همایش ملی صنایع فرهنگی و نقش آن در توسعه پایدار. دانشگاه آزاد اسلامی: واحد کرمانشاه.